

AZ AUTONÓMIÁK HÁROM HULLÁMA AZ EURÓPAI TÖRTÉNELEMBEN

Zsinka László¹

Absztrakt

Az autonómia az európai társadalomfejlődés alapvető vonása, amelynek eredete ahhoz kapcsolódik, hogy az ókori és a középkori városokban egyes társadalmi csoportok sikeres jogkövetelésekkel léptek fel a felsőbb hatalommal szemben. Helyi közösségek az Európán kívüli államokban is szert tettek önkormányzatokra, de azok hagyományon vagy a birodalmi központ beleegyezésén alapultak. Az európai autonómiák közös vonása, hogy az elismerésért (*emancipáció*) folytatott küzdelem fejeződik ki bennük. Az európai történelemben az autonómiatörekvések három nagy hullámát különböztethetjük meg. Az első a klasszikus ókorban a hellenisztikus birodalmakban (Kr.e. 3-2. század), illetve a római császárság első évszázadaiban (1-3. század) tűnt fel. A második az érett középkorban bontakozott ki (12-13. század). A harmadik a polgári demokratikus Nyugat-Európában indult útjára a második világháború után, de különösen az 1970-es évektől terjedt el. Az autonómiák általában a „jó kormányzással” (*eunomia*) kapcsolatos elképzelésekhez társultak. A klasszikus ókorban az *isonomia*, az állampolgárokkal szembeni egyenlő bánásmód eszméje vezetett a politikai részvételen alapuló szuverén közösség megjelenéséhez, ami a római birodalomban az egész közigazgatást behálózó autonómiák rendszerévé alakult. A középkorban az autonómia a hatalom méltányos gyakorlásának keresztény koncepciójából eredeztethető, illetve a „szabadságok körei” és a kollektív jogok tágabb keretébe ágyazódott. A második világháború után a polgári demokráciák kiteljesedése lehetővé tette a lokális, majd regionális autonómiák megerősödését. Bár ez utóbbi kérdéskör identitáspolitikai, etnikai és gazdasági perspektívában is szemlélhető, főleg a *multi-level governance* elmélyülő tapasztalata révén szolgálhat tanulságos megoldásokkal a soknemzetiségű államok számára.

Kulcsszavak: európai társadalomfejlődés, autonómia, emancipáció, polis, isonomia, szabadságok, többszintű kormányzás

THE THREE WAVES OF AUTONOMY IN EUROPEAN HISTORY

ABSTRACT

Autonomy is a fundamental feature of European societal development, the origins of which have been deeply linked to the successful legal claims of local communities against the ruling power in the ancient and medieval cities. Local communities have also had autonomies in different states outside Europe, but these have been based on tradition or the consent of the imperial center. A common feature of European autonomies is that they represent a *bottom-up* struggle for recognition (*emancipation*). In European history, three major waves of autonomies can be distinguished. The first wave appeared in classical antiquity in the Hellenistic realms (3-2 century BC) and the early Roman Empire (1-3 centuries). The second wave unfolded in the High Middle Ages (12th-13th centuries). The third wave emerged in Western European democracies after World War II, but spread especially since the 1970s. Autonomy has generally been associated with concepts of “good governance” (*eunomy*). In classical antiquity, the idea of *isonomy* led to the emergence of the idea of a sovereign community based on political participation, which in the Roman Empire became a system of autonomies encompassing the entire imperial structure. In the High Middle Ages autonomy can be traced back to the Christian concept of the fair practice of power and embedded in a broader framework of “circles of liberties” and collective rights. After the Second World War the flourishing Western democracies made it possible to deepen and strengthen local and then regional autonomies. Although this issue can be viewed from an identity political, ethnic, and economic perspective, it can provide instructive solutions for multinational states mainly through its in-depth experience of *multi-level governance*.

Keywords: *European societal development, autonomy, emancipation, polis, isonomy, liberties, multi-level governance*

Az autonómia az ógörög *autosz* és *nomosz* szavak összetételéből származik. Az *autosz* jelentése „ő”, „maga”, képzett alakjai a visszaható névmások („önmagát”). A *nomosz* a „törvény” vagy „szokás” szavakkal fordítható magyarra. Az autonómia összetett szóként egy természeti vagy társadalmi jelenség „öntörvényűségét” juttatja kifejezésre. Politikai közösségekre vonatkozóan a kifejezés arra utal, hogy emberek egy csoportja önmagát kormányozza, és saját törvényei szerint alakítja életét. Nem véletlen, hogy maga a szó az ókori Hellászból ered, hiszen a görögök „találták fel” az önmagát kormányzó közösség fundamentális modelljét, a *poliszt*. Az ókori Kelet „fentről lefelé” (*up-bottom*) szerveződő birodalmaival és redisztributív nagyszervezeteivel szemben a görögök városközpontú politikai közösségeket alkottak, amelyek maguk hozták létre együttélési szabályaikat.

Az ókori Hellász szociális karaktervonásaira utal, hogy az „autonómiával” rokon értelmű szavak is kialakultak a görög nyelvben. Az *autarkeia* Arisztotelész kedvelt filozófiai kifejezése volt, amellyel a poliszt önmagában teljes és önmagának eleget adó szociális egységként határozta meg. Későbbi keletkezésű az *autokefália* fogalma, ami a görögkeleti egyházaknak azt a jellegzetességét érzékelteti, hogy széles önállósággal rendelkeznek, és nincsenek szoros kötelékekkel alárendelve magasabb egyházi autoritásnak.

¹ Dr. Zsinka László, egyetemi docens, PPKE, részfoglalkozású egyetemi docens, BCE.
laszlo.zsinka@uni-corvinus.hu

Nyugati civilizációnk történetének kardinális jelentőségű fordulata volt, hogy az ezredforduló után a felsőbb hatalommal szemben lehetségessé vált az önmagukat kormányzó közösségek kialakulása és tartós fennmaradása. Ettől fogva az autonómia releváns jelentéssel bírt az európai társadalomfejlődés hatókörében, bár különböző elnevezések születtek a jelenség leírására. Ebben a tanulmányban az autonómiát nemcsak jogi, hanem szélesebb politika- és társadalomtörténeti összefüggésben értelmezzük, amikor eltérő méretű és indíttatású közösségek intézményesülő lehetőségeként fogjuk fel saját ügyeik intézésére. Hosszú időtávú (*longue durée*) vizsgálódás keretében arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk az autonómiatörekvések kibontakozásának nagy hullámain az európai történelemben. A jelen gondolatmenet – szándékunk szerint – előmozdíthatja az európai társadalomfejlődés alaposabb megértését. Emellett arra is rávilágít, milyen tapasztalatokkal járulhat hozzá az európai történelmi fejlődés a mai nemzetközi rendszer problémáinak feloldásához.²

Az autonómia nem kizárólag európai jelenség. Hierarchikus felépítésű birodalmakban is előfordult, hogy a hatalmi központ érvényben hagyta a helyi közösségek önkormányzatát. Az óperzsa birodalom (Kr.e. 6-4. század) például tiszteletben tartotta a babiloni fogság után a lakóhelyükre visszatelepülő zsidók vallási autonómiáját, s ennek keretében egyéb ügyeiket is többé-kevésbé szabadon intézhették. Az egyes tartományokban a perzsa helytartók (*szatrapák*) általában támaszkodtak a helyi vezető rétegekre. Az oszmán török birodalomban II. Mohamed szultán Konstantinápoly elfoglalása (1453) után kialakította az úgynevezett *millett* rendszert, ami a keresztény és a zsidó közösségek vallási önkormányzatát hozta létre. India gyarmatosítása során az angolok felismerték a helyi faluközösségek önkormányzó jellegét. Számos értekezés született arról is, hogy az indiai szubkontinensen a falvak egyfajta „mozdulatlan történelem” alapjául szolgáltak, amihez képest legfeljebb a hatalmi központokban zajlottak érdemi politikai változások a kívülről érkező hódító népcsoportoknak köszönhetően.

A legitimitás jellegét illetően az ókori görög poliszok és a középkori nyugat-európai városok alapvetően különböztek a nagy birodalmak öngazgató közösségeitől. Jó példa erre, ahogyan az athéniak a Kr.e. 6. század végén megkísérelték elűzni a zsarnok testvérpárt, Hippiaszt és Hipparkhoszt. Szándékuk kezdetben sikertelennek bizonyult, de a demokrácia győzelme után szobrot emeltek a két polgárnak, Harmodiosznak és Arisztogitonnak, akik életüket áldozták a *türannoszok* ellen. Nem tudjuk pontosan, hogy a két athéni milyen okokból kísérelte meg a zsarnokok meggyilkolását. Gondolatmenetünk szempontjából az válik érdekessé, hogy a „Zsarnokölők” szobra az athéni demokrácia önértelmezésének sarkalatos pontjává vált. Azt juttatja kifejezésre, hogy a polgárok közössége jogokat követelve lépett fel a zsarnokkal szemben. Hasonló felfogással találkozunk az utolsó római király, Tarquinius Superbus elűzése kapcsán. Az erényes Lucretia meggyalázása lerán-

totta a leplet az uralkodó zsarnoki hajlamairól, ami elzavarásához és a *res publica* létrehozásához vezetett. A római köztársaság megszületése után az egyeduralom megszerzésére irányuló törekvés főbenjáró bűnnek számított, ami kifejezte egy politikai közösség igényét arra, hogy maga által szabott törvények között éljen.

A középkori városi *kommunamozgalmak* is arról tanúskodnak, hogy az érintett polgárok közössége jogai követelését akár erőszakos úton is hajlandó volt érvényesíteni. A 11-12. században a nyugat-európai városok egyre több jogot szereztek meg a felsőbb hatalommal szemben.

A küzdelem során a földesúr vagy „az uralkodó feladta – önként vagy kényszer alatt – azt a jogát vagy gyakorlatát, hogy alattvalói vagyonaival önkényesen vagy nem szigorúan körülhatárolt módon rendelkezék... Hersfeldi Lambert, a 11. századbeli egyházi krónikás feljegyezte a kölni érsek és a kereskedő közösség összeütközésének történetét. Az érseknek csónakra volt szüksége vendége, Münster püspöke és a barátai számára. Elküldte hát embereit, hogy kerítsenek egy alkalmas hajót. Az érsek feltehetően hagyomány szentesítette jogán cselekedett, azaz Köln polgárainak valószínűleg kötelességük volt robotként ilyen szolgálatot teljesíteni, hajót állítani. Ámde ebben az esetben a hajótulajdonos fia megtagadta az engedelmességet és néhány barátja segítségével elkergették az érsek fegyvereseit. A konfliktus gyorsan zendüléssé terebélyesedett, amit végül az érseknek sikerült elfojtani katonai erődemonstrációval és a megtorlás kilátásba helyezésével. Mégis ez nem jelentette a történet végét: „...A fiatalember... nem hagyott fel a bajkeveréssel. Városszerte beszédeket tartott az embereknek az érsek gonosz kormányzásáról. Azzal vádolta, hogy jogtalan terheket ró a helybeliekre, megfosztja az ártatlan embereket jogos tulajdonuktól és zaklatja a becsületes polgárokat...” Bizonyos, hogy nem ez volt az utolsó ilyen jellegű összeütközés Kölnben vagy másutt. Végül azonban az uralkodó megtanulta, hogy könnyebb és hosszabb távon előnyösebb, ha a kisajátítást nem elkobás formájában végzi, hanem felhasználva a törvényes jogi eljárásokat... Mindenekelőtt az uralkodó mindinkább rendszeres adókra támaszkodott, amelyek mértékében előzetesen megállapodtak...” (Landes 1986, 34-35)

A felvázolt ókori és a középkori konfliktusokból hasonló következtetések vonhatók le. A polgári közösség jogok követelésével lépett fel, sőt lázadását törvényesnek tekintette. Felfogásuk szerint legitim joguk van arra, hogy a hatalommal szemben érvényesítsék törekvéseiket. Szerencsés módon győzelmük után arra is lehetőségük nyílt, hogy ők formálják a történelmi emlékezetet, és az utókor nem lázadó csőcseléknek, hanem jogaikért küzdő polgároknak tekintette őket. Ez a szemléletmód kizárólag a nyugati civilizáció hatókörében vált uralkodóvá. Az Európán kívüli világban is léteztek önkormányzó közösségek, de a legtrikább esetben léptek fel jogköveteléssel, és nem tudták elfogadottá tenni azt az elképzelést, hogy törekvéseik legitimek. Bár az ókori polisz és a középkori várost megkülönböztette, hogy az előbbi nem ismert el maga fölött semmiféle hatalmat, míg az utóbbi a felsőbb hatalommal szemben önkormányzatra törekedett, a jogkövetelések alulról felfelé (*bottom-up*) érvényesülő jellege a birodalmi modelltől

² A jelen tanulmány gondolatmenetének egyes részleteihez: Glóviczki, Z. – Zsinka, L. 2014, 233-236, 238-239, Zsinka, L. 2018, 132-134, 137-144, 186-193, 208-210. E tanulmányban „Európa” és „Nyugat” fogalmait szinonimaként használjuk, és elsősorban a latin keresztény Európa területét értjük alatta.

eltérő közös vonásként határozható meg, ami már a polgári forradalmak előtti századokban is jellemezte az európai társadalomfejlődést.

Eddig azt vizsgáltuk, melyek az önkormányzó közösségek egyedülálló sajátosságai a Nyugat történetében. Az elkövetkezőkben az európai autonómiák kibontakozásának nagy hullámain tekintjük át a klasszikus ókortól napjainkig. A felvázolt kép ugyan némileg leegyszerűsíti a bonyolult történelmi valóságot, de – felfogásunk szerint – alkalmas hosszú időtartamú tendenciák megrajzolására, ami lényeges következtetések levonására ad lehetőséget.

ÓKORI AUTONÓMIÁK

Az autonómiák első hulláma a görög-római világban teljesedett ki. Ennek alapjául a polisz megszületése szolgált az ókori görög történelem hajnalán. A Hellász városállamai nem ismertek el maguk felett semmiféle hatalmat, ezért nem is annyira autonómnak, mint szuverénnek tekinthetjük őket. A görög poliszok a Nagy Sándor (Kr.e. 336-323) hódításai után létrejövő hellenisztikus birodalmakban, majd a római császárkorban kialakuló helyi önkormányzatok előzményéül szolgáltak. Az ókori városállami berendezkedés jelentőségét az adja, hogy – Christopher Dawson szavai szerint – „a görögök érzékelték először világosan a különbséget az európai és az ázsiai ideálok közt is, valamint a nyugati civilizáció önkormányzati szellemét.” (Dawson é.n., 16) A görög polisz, majd a római városi közösségek ideája legtaggabb értelemben ezen az elvi alapvetésen nyugodott. Az autonómiák első nagy korszaka az európai történelemben akkor bontakozott ki, amikor a görög *polisz* és a latin *civitas* eszméje a római birodalom keretei között is fennmaradt és – bizonyos korlátok között – biztosította a helyi közösségek önigazgatását.

A klasszikus ókor egyik jellegadó vonása, a polisz kezdetei a Kr.e. 8-7. századtól válnak megragadhatóvá a történettudomány számára (Freeman 1963). A Hellász történetében több száz városállamról van tudomásunk, bár ezek mérete és jelentősége számottevő mértékben eltért egymástól (Németh 1999, 108-113). Kr.e. 5. századi fénykorában Athénnek a környező vidéki lakossággal együtt egy-két százezer lakosa lehetett, de voltak olyan poliszok is, amelyek jóval kevesebb lakossal rendelkeztek. A közel-keleti birodalmakhoz képest a jelentős számú görög városállam tartós létezése már önmagában is újszerű modellnek tekinthető, ahol a kis méretű politikai egységek versengése sajátos dinamika forrásává vált. Kevés történelmi jelenséget tanulmányoztak többet, mint az antik poliszot. A 19. században Fustel de Coulanges, a jeles francia történész elsősorban az ókori község vallási szerveződésformáit emelte ki (Fustel de Coulanges 1956). Mások a görög városállamok köztársasági és demokratikus vonásait hangsúlyozták, míg a francia politikai gondolkodó, Benjamin Constant arra hívta fel a figyelmet, hogy az ókori szabadságfogalom számos ponton eltért a modern liberális szabadságesszménytől (Constant 1997).

Bárhogy értékeljük a poliszok újszerűségét, fejlődésük határozott lendülete bizonyosnak tűnik. A görög városállamok a Kr.e. 8-6. században gazdasági, technikai és szellemi innovációk sorát hozták létre. A vaskészítés kezdetei ugyan korábban nyúlnak vissza, de a különféle eljárások és a kialakuló vázafestészet új iparágak felemelkedésének a lehetőségét teremtette meg. Redisztributív nagy-szervezetek híján az egyes poliszokban a piacok (*agora*) a javak cseréjének fontos színtereivé váltak. Arról ugyan megoszlanak a vélemények, hogy az ókori görög gazdaság önellátó háztartási (*oikosz*), illetve árutermelő komponense hogyan viszonyult egymáshoz, de a piaci cseregazdaság újszerű formái megkérdőjelezhetetlen ténynek látszanak (Weber 1979b, 297-335). Ezt támasztja alá, hogy a kis-ázsiai Lúdiából átvett pénzhasználat a görögöknél tett szert igazi jelentőségre. A Kr.e. 8-6. században sikeres kereskedelmi expanciónak lehetünk tanúi, ami túlmutatott az Égei-tenger vidékén. Jó minőségű áruik révén a mozgékony görögök a Mediterráneum vezető népévé és gazdaságává váltak, amit világosan érzékeltet a korábban befolyásos föníciai kereskedelem visszaszorulása. A Hellász fölényét bizonyítja a nagy görög gyarmatosítás kibontakozása a Fekete-tenger partvidékén, Dél-Itáliában és Szicíliában. Ennek eredményeként számos polisz megalapítására került sor, amelyek a görög civilizáció szerves részévé váltak. A gazdasági, kereskedelmi és kolonizációs siker szellemi újításokkal társult, amire a hangjelölő írás elterjedése, a görög templom és a monumentális szobrászat születése, valamint a filozófia és a líra kezdetei szolgálnak bizonyítékkal. Mindent egybevetve a Kr.e. 8-6. században a görög történelmi fejlődés kivételes dinamizmust mutatott fel. Ennek *primum movensét* illetően megoszlanak a vélemények, de annyi bizonyos, hogy a polisz újszerű modellje számottevő szerepet játszott.

A görög városállamokban a politikai berendezkedés addig nem látott formái alakultak ki. Már maguk a görögök is érzékelték a *polisz* és az *ethnosz* közötti különbséget (Németh 1999, 31-38). Az előbbi alatt politikai közösséget értettek, ami saját törvényekkel szabályozza életét, míg az utóbbi a városállam előtti nemzeti viszonyokat jelentette. A görögök emlékezete szerint a polisz több esetben egy legendás törvényhozó hatására jött létre. Noha nem könnyű eldönteni, hogy fikcióval vagy megtörtént eseményekkel van-e dolgunk, az ókori Hellász lakói szemmel láthatóan nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a politikai közösségnek nemcsak a vérségi leszármazás, hanem a jogokban való részesedés is összetartó erejűül szolgál. Nem véletlen, hogy az összehasonlító jogtörténet egyik korai kutatója, Henry Summer Maine a görög politikai fejlődés lényegi mozzanataként tartotta számon az írott alkotmányok megszületését (Maine 1988, 8-22, Meier 1990, 13-52).

Ebben a távlatban válik jelentőssé, hogy – legalábbis egyes poliszokban – a Kr.e. 6-5. századi társadalmi változások tendenciája a kiszélesedő politikai részvétel felé mutatott.

„Az i.e. 6. században... az *'eunomia'* vagy *'iszonomia'* volt a legkedveltebb politikai jelszó: a szilárd, megbízható kormányzás és a mindenkivel szemben egyenlő és méltányos eljárás iránti vágyat fejezte ki. I.e. 5. századi utóda a *'démokratia'*. Az *'iszonomia'* a mindenkit egyaránt megillető jogvédelem el-

ismerését jelenti, és kétségkívül jelentős előrelépés ahhoz az állapothoz képest, amelyben a társadalom gyengébb tagjai ki voltak szolgáltatva a törzsi vezetőknek és tisztségviselőknek... A törvények írásba foglalása és különösen a... büntetések meghatározása sok jogi döntésből száműzte a vallási... elemeket. Az i.e. 7. században ilyen törvénykönyvekről hallunk Lokroiban, Rhégionban és Athénban...” (Johnston 1984, 72)

A politikai részvétel városállamokban kialakuló gyakorlata lehetővé tette, hogy a görögök a Kr.e. 5-4. században érzékeljék a perzsa birodalom berendezkedése és saját kormányzati elveik közötti eltéréseket. Hippokratész és Arisztotelész kifejezésre juttatták, hogy az „európaiak” (görögök) bátrak és szabadságszeretők, míg az „ázsiaiak”, illetve az „ázsiai barbárok” (perzsák) elfogadják az önkényuralmat (Arisztotelész, 1984, 163). Amikor Nagy Sándor meghódította a perzsa birodalmat, és keleties szokásokat alkalmazva elvárta alattvalóitól, hogy arcra borulva tisztelegjenek előtte (*proskünészisz*), a perzsák szolgálai módon végrehajtották, míg a görögök és a makedónok elutasították parancsát. Ez a példa jól érzékelteti a Hellász és Perzsia politikai berendezkedése közötti különbséget. A görögök szabadságszeretete és zsarnoksággal, despotizmussal szembeni állásfoglalása olyan felfogás kiindulópontja lett, ami aztán visszatérő motívummá vált az európai történelemben. Hogy az európaiak szabadságszeretők, míg a keleti népek eltűrik az önkényuralmat, a kora újkori politikai gondolkodás fontos toposzául, s egyben az európai politikai önértelmezés alapjául szolgált. Az európai hatástörténeti szempontok hangsúlyozása mellett azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a polisz lényegét tekintve az önmagát kormányzó közösség „ósmintájaként” fogható fel. Az európai történelem során kialakuló autonómiák végső soron mind erre a szubsztanciális alapmodellre vezethetők vissza (Mullet 1961).

Nagy Sándor győzelmei révén a perzsa birodalom makedón uralom alá került. A nagy hódító halála után tábornokai önálló államokat hoztak létre. A hellenisztikus államok közül az autonómiák alakulása szempontjából kiemelkedik a Szeleukidák birodalma, ami eredetileg Szíriától Indiáig terjedt, de tartósan csak a közel-keleti térséget tudta uralma alá vonni a Kr.e. 3-2. században. A makedón uralkodók a Közel-Keleten szívesen támaszkodtak az ideérkező görög telepésekre, akik városok tucatjait alapították. Településeik megörökölték a görög poliszok önkormányzati mintáit. Bár a városi polgárok a Szeleukida uralkodók alattvalói voltak, széleskörű önállósággal intézhették belső ügyeiket. Ezek a városok – a klasszikus görög poliszoktól eltérően – már nem tekinthetők szuverénnek, de számottevő autonómiával rendelkeztek.

A hellenisztikus birodalmak leáldozásával az autonómiák expanziója a római birodalomban teljesedett ki. A rómaiak már Itália meghódításakor is különböző jogállású városi közösségek felett uralkodtak. Amikor Róma kiterjesztette uralmát a Mediterráneum egészére, számos nép került uralma alá. Míg a görögök önálló poliszok keretében éltek, a rómaiak kezdettől fogva rendelkeztek a nagy politikai szervezetek létrehozásának képességével. A római politikai gondolkodásban az *auctoritas* – az alá- és fölrendeltségi viszonyokon alapuló uralom – és

az *imperium* – a vezető tisztviselők felhatalmazásán és széles végrehajtó jogkörén alapuló államhatalom – legalább olyan fontosnak bizonyult, mint a városi közösségek görög poliszokból ismert jogai. Érdekes kettősség, hogy Róma egyesíteni tudta a Földközi-tenger térségét, de a hatalommegosztás terén érvényesülni hagyott olyan megoldásokat, amelyek biztosították a városi önkormányzatok megmaradását.

A római birodalom első évszázadaiban a császári hatalom arra törekedett a provinciákban, hogy a meghódított törzseket olyan közösségekbe szervezze, amelyek középpontjában egy-egy település állt. A romanizáció hatására ezek fokozatosan fejlődésnek indultak, és kiegészültek a régebbi városias központokkal (*coloniák*, *municipiumok*). Idővel a városok jogállása közötti eltérések egyre inkább elmosódtak. Hadrianus (117-138) császár óta csökkent a különbség a *colonia* és a *municipium* között. Caracalla császár 212-es rendelkezése, hogy a birodalom minden lakóját megilleti a római polgárjog, nagyrészt felszámolta a római és a latin jogú, valamint a többi polgár jogállása közötti eltéréseket (Ferenczy et al. 1992, 337).

A római császárság első évszázadaiban még nem épült ki nagy létszámú hivatali apparátus. Peter Brown kifejezésével élve a korai birodalom meglepően „alulkormányzottnak” bizonyult, s ennyiben csak bizonyos korlátok között tekinthető a hierarchián alapuló birodalmi modell jellegzetes megtestesülésének (Brown 1999, 23). A provinciák helytartói inkább felügyelték, mint közvetlenül irányították a városi közösségek életét (Havas et al. 2007, 729). A római császárság az 1-2. században öngazgató városok hatalmas halmazaként fogható fel, aminek egyedül a csúcán jelentek meg a centralizált közigazgatás és a hadsereg tényezői (Ferenczy et al. 1992, 337).

A keleti tartományokban fennmaradt a görög poliszok öröksége, s a városokban a népgyűlések rendelkeztek bizonyos hatáskörrel, valamint a tisztségviselők jogköre is emlékeztetett a hellenisztikus kori hagyományokra. Ehhez képest a nyugati provinciák városait a *curia* – városi tanács – felügyelte, és a helyi lakosság többsége nem kapott beleszólási lehetőséget a közösség ügyeibe. A *curia* tagjai a legvagyonosabb polgárokból kerültek ki, és szükség esetén a testület önmagát egészítette ki újabb tagokkal. Ők irányították a várost, megválasztották a tisztviselőket, felosztották és kirótták a központi hatalom által kivetett adót. Hatáskörük kiterjedt a város környékén található falvakra is. A szenátori rend és a lovagrend mellett a *curialisok* a vidéki városokat irányító arisztokráciát, azaz a birodalmi arisztokrácia harmadik vezető csoportját alkották. „Közülük kerülnek ki az egyes városok vezető tisztviselői; a legtöbb városban évenként négy, ezért nevük: *quattorviri*, és pedig a két *duoviri iure dicundo* és a két *aedilis*. A *curialisok* alkotják az egyes városok középirtokos rétegét. Rendszerint már 100-200 *iugerum* (egy *iugerum* körülbelül negyed hektár) nagyságú földbirtok elegendő volt ahhoz, hogy tulajdonosa a városi arisztokrácia tagjai közé emelkedjék.” (Ferenczy et al. 1992, 332-333, 337) Az előljárók kezelték a helyi alapítványokat, és a polgárok elvárták tőlük, hogy rendszeresen anyagi áldozatokat hozzanak – különböző építkezések támogatása révén – a város gyarapításáért.

„Békés... időszakokban ez az elit annak fejében, hogy fenntartotta a városokban a békét és rendszeres adóval látta el a hadseregeket – gyakorlatilag korlátlan uralmat gyakorolt a vidék fölött. Az adóztatás tehát nem csupán fölülről kikényszerített, rendszeresen ismétlődő esemény volt, hiszen az adószedés rendjét úgy alakították ki, hogy az mintegy az egyes helységek vezető tagjainak életformájává vált... Ezek a városok távolról sem voltak olyan személytelenek, mint kései utódaik. Lakóik szomszédságokból és önkéntes társaságokból – temetői egyesületekből, kultikus csoportokból... azonos szakmákban dolgozó iparosok asztaltársaságaiból – felépülő 'kaptár' apró sejtjeiben csoportosultak. Az ilyen önszerveződő csoportok, az ún. collegiumok, melyeknek ritkán volt száznál több tagjuk, minden ünnepi alkalommal színre léptek, s tagjaiktól korlátlan lojalitást vártak el.” (Brown 1999, 23-24)

A római birodalomban elterjedt autonómiamodellel elég arisztokratikusnak tűnik. Viszonylag kevesen – vagyoni alapon – tartoztak a vidéki hatalmi *establishment*-be. Mégis a decentralizált közigazgatás – ahol a központi hatalom az uralom gyakorlását nem közvetlenül, hanem a helyi eliteken keresztül valósította meg – a császárság első évszázadaiban hozzájárult a városi öngazgatás korlátozott formájának fennmaradásához, ami az európai ókor lényegi vonásának tekinthető. A történészek szerint a klasszikus ókor akkor zárult le, amikor a római birodalom 3. századi válsága következtében a hatalmi központ végül lesöpörte a városi önkormányzatokat, és a növekvő adók beszedésére kiterjedt hivatali apparátust építettek ki. Ezek a változások a centralizáció irányába mutattak. A külső katonai kihívással szemben meg kellett erősíteni a hadsereget, ami hatékonyabb adószedést igényelt. A római birodalom felhagyott a hatalom közvetett gyakorlásával, s ezzel feláldozta az öngazgató közösségeket. Így ért véget az ókori autonómiák korszaka, és a Mediterráneum története új szakaszba lépett, amit „posztklasszikus világnak” vagy „kései antikvitásnak” (*Late Antiquity*) nevez a történettudomány.

KÖZÉPKORI AUTONÓMIÁK

A római birodalom bukása utáni századokban Nyugat-Európát az agrarizáció és a ruralizáció tendenciája jellemezte. A 4-7. században a városok lehanyaglottak, és a társadalom szervezőerejévé a személyes hűbéri kapcsolatok, illetve a vidéki nagybirtokok váltak. Az önellátás és a természetes gazdálkodás soha nem érvényesült teljes mértékben, de a helyi paraszti társadalmakat – legalábbis az ezredforduló előtt – agyonnyomta a földesúri hatalom. A kora középkor szegényes agrárvilág volt, amit a nemességi hagyományait őrző földbirtokos réteg irányított. Ezt a nemességet csak lassan humanizálta a lovagi viselkedés keresztény ihletésű szabályrendszere. A lovagok között kialakuló – a politikai társadalom egészét befolyásoló – hűbéri alá- és fölérendeltségi viszonyok, valamint az erőteljes földesúri alávetettségben élő paraszti társadalom nem sok teret hagytak az autonómiák számára az 5-11. században.

Az érett középkor (12-13. század) beköszöntével újszerű gazdasági-társadalmi dinamika kialakulásának lehetünk szemtanúi, ami egyben az európai autonómiák második hullámának a felívelésével járt. A változások széles spektrumban bontakoztak ki, és főleg Nyugat-Európára összpontosultak (Pounds 1974). Az érett középkor „gazdasági forradalmi” a népesség markáns gyarapodását vonták maguk után („népesedési forradalom”). 1100 és 1300 között az európai népesség a becslések szerint körülbelül kétszeresére emelkedett. Az agrárszektorban új termelési eljárások terjedtek el, ami a természetlagok erőteljes növekedéséhez vezetett („agrárforradalom”). Ettől fogva a falu táplálni tudta az ipari és kereskedelmi tevékenységeket folytató városias településeket, ami a városok újjászületését eredményezte („városforradalom”). A differenciálódó munkatevékenységeket az ember fizikai erejét kiváltó technikai innovációk – mint a vízimalom – elterjedése kísérte („műszaki forradalom”). A vidék-város munkamegosztás és a regionális ipari központok kialakulása az árucserre felívelésével és a kereskedelmi útvonalak sűrű hálózatának kialakulásával járt („kereskedelmi forradalom”). Ezek a változások az európai történelem első nagy felhalmozási folyamatát indították el, aminek hiányában az ipari forradalom és a modern kapitalizmus születése is elképzelhetetlen lett volna (Katus 2001, 228-243).

A társadalmi és politikai struktúrák terén is alapvető metamorfózisnak lehetünk tanúi. A felgyorsuló változások – Bibó István szavaival – a „szabadságok köreit” hívták életre, amelyek az egész társadalom szövetét átalakították (Bibó 1986). Ettől fogva a különféle közösségek, csoportok, korporációk „szabadságai” és autonómiái behálózták a középkori politikai intézményeket. Az első lépést a gregorián reform jelentette. VII. Gergely pápa (1073-1085) és utódai az „egyház szabadságát” (*libertas ecclesiae*) védelmezték a világi hatalom túlzott befolyásával szemben, aminek eredménye – legalábbis hosszabb távon – a szakrális és a profán szféra közötti határok kikristályosodása lett. Ezt a kánonjog fejlődése is előmozdította, hiszen „jogiasította” és „intézményesítette” az egyházi struktúrák működését, amelyek a laikus világgal szemben számottevő önállóságra – azaz autonómiára – tettek szert tevékenységük során (Lafont 1998, 166-168).

A városok számának és lakosságának gyarapodása a 11-12. században *kommunamozgalmak* kialakulásához vezetett. A városi közösségek jogokat követeltek maguknak, és gyakran konfliktusba keveredtek a fölöttük álló földesúri vagy egyházi hatalommal. A küzdelem fordulatossá bizonyult, de tendenciája világosan kirajzolódott: a nagyobb települések fokozatosan önkormányzati jogokra tettek szert. A városi autonómiák az egész latin kereszténység területén elterjedtek. A középkori önkormányzat nem azonosítható a modern demokratikus népmovalommal, mert csak a tulajdonosi rétegek rendelkeztek képvisellel a város vezetésében. Eltérő helyi és regionális változatok alakultak ki, amelyek magukba foglalták a városi tanács, az előjárók és a plébános megválasztásának jogát, az éves adóról való megállapodás lehetőségét és felhatalmazást városfal építésére. A város szabályokat alkotó belső életének alakítására, és akár árumegállító joggal rendelkezhetett.

A városi önkormányzatok mellett nagy jelentőségre tettek szert a politikai társadalom inkább „szabadságoknak”, mint autonómiáknak tekinthető jogai az uralkodók hatalmának korlátozására, amire a megszülető rendi parlamentek keretében került sor (Hallam 1860, Maitland 1961, Myers 1975). A jobbágy kialakuló személyi szabadsága a költözködési jog elterjedésében öltött testet. A formálódóban lévő egyetemek is önkormányzattal rendelkeztek. A 13-14. századig viszszaemelő előzmények nélkül érthetetlen lenne egy kizárólagosan európai gyökerű jelenség, az egyetemi autonómia ma világszerte elterjedt hagyománya.

Az érett középkorban az európai társadalomfejlődés olyan irányt vett, hogy a középkori társadalmi és politikai intézmények a modern történetírás számára leírhatóvá váltak a „szabadságmotívum” alkalmazása révén. Az ókori szabadságeszmény öröksége a nyugat-európai társadalmi struktúrák keretében is értelmezhető lett – leginkább a municipális autonómiák következtében –, ami megmagyarázza az antik „szabadságtoposz” továbbélését egészen a modern korig. A kínai és az orosz vagy a balkáni város éppúgy nem rendelkezett politikai küzdelmekben kiharcolt és jogilag garantált önkormányzattal, mint az iszlám világ városias települései. A municipális autonómia a középkori jellegzetességek egyik meghatározó vonását alkotta, és a kétségtelen eltérések ellenére az ókori poliszra emlékeztetett.

A középkori városok fejlődéstörténeti jelentősége nemcsak az önkormányzatok kibontakozásában rejlett, hanem a bennük összpontosuló gazdasági aktivitás nagyban hozzájárult az európai civilizáció munkaközpontú értékeinek kialakulásához. A középkori európai városmodell egyedülálló várossűrűséget, intenzív város-falu munkamegosztást és egyre differenciáltabb ipari tevékenységeket eredményezett. Más civilizációkkal összevetve az európai város átlagos mérete nem volt nagy, de jelenlétük jóval sűrűbben átszötte a vidéket, mint az Európán kívüli civilizációk esetében. Az európai város a környező agrárvilágból nőtt ki, de olyan ipari civilizációt hozott létre, amely az antik városhoz képest erőteljesebben különbözött a vidéktől. Az antik város vezető rétegét földbirtokosok alkották, míg a középkori város élén kereskedők és céhes iparosok álltak. Az antik város képlete inkább összegezte a körülötte fekvő vidék viszonyait, míg a középkori város a vidék-város dichotómia, azaz a kialakuló agrár-ipari munkamegosztás egyik pólusává lett. A késő középkori városok a pénzgazdálkodás és a kapitalizmus centrumaivá váltak, ami megteremtette a modern gazdasági fejlődés kereteit (Weber 1979a, 258-269, Pounds 2005).

Tágabb perspektívából szemlélve a középkor közösségei átfogták az egész társadalmat, ami a hierarchikus elvekhez képest a „szabadságot” juttatta kifejezésre a felsőbb hatalommal szemben. A 12-13. századi európai társadalomban a „hierarchia” és az „autonómia” sajátos egyensúlyt képezett, ami lehetővé teszi, hogy az európai középkort egyszerre tekintsük tradicionális társadalomnak és az európai modernitás előtörténetének. A középkori „szabadságok körei” talajt teremtettek a modern politikai eszmények számára, és teret adtak annak, hogy az újkori politikai gondolkodók Európát a „szabadsággal” vagy legalábbis a des-

potizmus/önkényuralom hiányával azonosítsák. Kétségtelen, hogy az Európán kívüli társadalmakban sehol nem találunk hasonló mértékben intézményesült autonómiákat. Ezzel együtt meg kell jegyezni, hogy a „szabadság” a középkorban nem modern individuális jogkövetelést jelentett, hanem egy-egy társadalmi csoportosulás – város vagy rend – megszerzett kollektív jogaként jelent meg, amely illeszkedett a hierarchikus társadalomba. A középkori „szabadságok” nélkül mégsem került volna sor a nyugati politikai gondolkodás alapját képező modern szabadságeszmény megjelenésére, ami leginkább a klasszikus liberalizmus elveiben öltött testet (Hall 1986).

JELENKORI AUTONÓMIÁK. KITEKINTÉS

A középkori autonómiák fejlődése a 13. században zenitjére ért. A késő középkortól kialakuló uralkodói abszolutizmusok már kevesebb teret hagytak a „szabadságok köreinek”. A fejedelmi centralizáció mellőzte a rendi parlamenteket, és beavatkozott a városi önkormányzatok életébe. A területi állam megszületése a 16-18. században nem az autonómiák gyarapodásával, hanem agresszív hatalmi technikák létrejöttével járt. A hadseregek létszáma látványosan gyarapodott a kora újkor évszázadaiban, ami növekvő adószedést és erősödő államapparátust követelt meg. A középkori királyokhoz képest elképesztő hatalom került az abszolutista uralkodók kezébe. A születő területi állam – aminek klasszikus változatát XIV. Lajos (1643-1715) Franciaországa jelentette – centralizáló és homogenizáló törekvései az újkori nemzetállam alapjául szolgáltak. A központi hatalom megerősödéséhez képest az autonómiák meggyengültek a 16-18. századi Európában.

A 19. században a nemzetállamok a polgári alkotmányosság irányába fejlődtek, ami a parlamentáris rendszer megteremtését feltételezte. Bár a végrehajtó hatalom a parlament ellenőrzésétől függött, s ennyiben érvényesítette a hatalommegosztás elvét, egyben arra törekedett, hogy alávesse a helyi társadalmakat a nemzetállami irányításnak. Ez nem kedvezett a lokális autonómiáknak, hiszen az egyes területi közigazgatási egységek élén megnövekedett a központi kormány által kinevezett előljárók – mint Franciaországban a megyéket felügyelő prefektusok – szerepe. A municipális önkormányzatok ugyan fennmaradtak az újkori Európában, de jelentőségük leértékelődött, hiszen a polgári állam nemzeti szinten törekedett a hatékony közigazgatás megszervezésére.

Az autonómiák harmadik nagy korszaka a 20. század második felében bontakozott ki Európában. A második világháború utáni polgári demokráciák arra törekedtek, hogy a települési önkormányzatok jogkörét messzemenően kitágítsák. 1945 után elsősorban a lokális autonómiák indultak fejlődésnek, amelyek szerepét gyakran alkotmányokban is rögzítették. Ehhez újszerű tendenciák társultak az 1970-es évektől, amikor elkezdődött a nyugat-európai országok közigazgatásának regionalizálódása. A nemzetállam és a települési önkormányzatok között

a közigazgatási középszint (*mezoszint*) kialakulása – államigazgatási hagyományoktól függően – eltérő módon valósult meg az egyes országokban, de közös tendenciák is kirajzolódtak (Dente 1993). A végbemenő változások szélesebb gazdasági, társadalmi és kulturális trendekbe illeszkedtek.

Az 1960-as évektől az identitások és az identitáspolitika új korszaka körvonalazódott Nyugat-Európában. A nemzetállam létrejött és az iparosodás kiteljesedése a 19. században és a 20. század első felében homogenizáló hatásokkal járt, ami lefojtotta a regionális hagyományokat az egyes országokon belül. Az elmúlt négy-öt évtizedben már számolnunk kell az „etnikai reneszázs” jelenségével, ami előmozdította a különféle történelmi-kulturális közösségek és kisebbségek érdekeinek, azonosságtudatának a megfogalmazását. Csak a legfontosabbakat említve Belgiumban a flamandok és a vallonok, Franciaországban a bretonok, Spanyolországban a katalánok és a baszkok, Nagy-Britanniában a skótok, Észak-Olaszországban Padánia autonómiaigénye érzékelteti a probléma kiéleződését.

Belgiumban az egymás után következő államreformok a központi hatalom kiüresedéséhez vezettek a flamand és a vallon közösségek megerősödő hatásköreivel szemben. A spanyol demokratizálódás következtében 1979-ben megszületett az első autonómiastatútum, ami számos jogot delegált a katalán régióknak. A 2000-es években a spanyol központi hatalom és Katalónia közötti viták keretében egy második autonómiastatútum lehetősége is megfogalmazódott, ami számottevő mértékben kitágította volna a katalánok jogait az érvényben lévő szabályozáshoz képest. Nagy-Britanniában az ezredfordulón elfogadták a skót devolúciós törvényt, ami érdemi jogköröket biztosított az akkor létrejövő Edinburgh-i székhelyű parlamentnek. Olaszországban az Északi Liga (*Lega Nord*) az 1990-es évektől az észak-olasz területek függetlenségének a lehetőségét is felvetette. A központi hatalom legerősebb hagyományaival rendelkező Franciaország is decentralizálta közigazgatását, és több megyét egybefogó régiókat hozott létre, amelyekhez fokozatosan számos hatáskört telepítettek. Bár Franciaország sohasem adta fel az egységes nemzetállam koncepcióját, a decentralizációs folyamat kedvező esélyeket teremtett a helyi nyelvi-kulturális közösségek – occitánok, bretonok – kulturális életének a kibontakozásához.

A közigazgatási középszint (régiók) megerősödése nem vezethető le kizárólag az „etnikai reneszázs” hatásából. Az 1973-as olajválság után világszerte lelassult a korábban erőteljesnek bizonyuló gazdasági növekedés. A gazdasági válságkezelés leginkább a nemzeti kormányok hatáskörébe tartozott Nyugat-Európában, de a krízis hatására felmerült, hogy a recesszió néhány következménye jobban kivédhető regionális szinten a helyi társadalmak erőforrásainak mozgósításával. Ez a mezoszint kompetenciáinak a megerősödéséhez vezetett. A regionális gazdaságtan területén is új paradigma formálódott az 1950-60-as években alkalmazott területi politikákhoz képest. A második világháború utáni évtizedekben a regionális politika „felülről” koncepciója a nemzeti kormány uniformizált eljárásai révén igyekezett erőforrásokat összpontosítani az elmaradott régiók javára. Ez a felfogás az industrializációt és a fordista-taylorista nagyszériás termelést

(*economies of scale*) tekintette a fejlődés fokmérőjének, és ebbe az irányba akarta terelni a gazdasági felzárkóztatást. Az 1970-80-as évek válsága azonban felszínre hozta, hogy az extenzív növekedéssel számoló fordista-taylorista modell lehetőségei kimerültek, ami szemléletváltást eredményezett a regionális politika területén (Adamo 1993). A regionális politika „alulról” megújuló koncepciója az endogén erőforrások mozgósítására épült, aminek megvalósítása nagyban támaszkodott a lokális és regionális közösségekre (Bagnasco 1977).

A gazdasági szempontok mellett a régiók megerősödését az európai integrációs folyamat is előmozdította. Az 1970-es évek közepén létrejövő Európai Regionális Fejlesztési Alap az európai szintű regionális politika kezdetét jelentette, ami az 1988-as reform után számottevő fejlődésen ment keresztül. Ettől fogva az európai közösségi támogatásokat a különféle szinteken elhelyezkedő régiókhoz telepítették (NUTS-rendszer), ami felértékelte a közigazgatási középszint szerepét.

A felsorolt etnikai, kulturális és gazdasági tényezők együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy az 1970-80-as évektől a legtöbb nyugat-európai ország decentralizálta közigazgatását, és egyre nagyobb hatáskört adott a régiók kezébe. Több esetben a változások választott regionális testületek létrejöttét is eredményezték. Tehát az európai autonómiatörekvések harmadik hulláma a települési önkormányzatok jogkörének kiterjesztésével indult a második világháború után, majd a régiók megszületésével és hatáskörük bővülésével teljesedett ki az 1970-es évektől. A nemzetállami szinten túl a kompetenciák újraelosztása révén két szubnacionális szint – a lokális és a regionális – megerősödésének lehetünk tanúi.

Az európai autonómiatörekvések három nagy hullámát áttekintve szembeötlő, hogy az önkormányzatiság az európai társadalommodell inherens részét képezi. Az autonómiának számos történelmi formája alakult ki, ami általában a „jó kormányzással” (*eunomia*) kapcsolatos elképzelésekhez társult. A klasszikus ókorban az *iszonomia* és a zsarnokölés ideája vezetett az önkormányzó közösség eszméjének megjelenéséhez, ami a római birodalomban vált az egész közigazgatást behálózó autonómiák rendszerévé. A középkorban az autonómia a hatalom méltányos gyakorlásának keresztény koncepciójából eredeztethető, és a „szabadságok köreinek” tágabb keretében ágyazódott. Bizonyos mértékig középkori örökség, hogy a *Rerum novarum* enciklikával (1891) kezdődő újkori katolikus társadalmi tanításban a *szubszidiaritás* fogalma védi és támogatja az autonómiákat. A második világháború után a polgári demokráciák kiteljesedése lehetővé tette a lokális és regionális autonómiák megerősödését, de az egész kérdéskört mélyen áthatották az identitáspolitikai, kulturális és gazdasági összefüggések. A felvázolt autonómiatörekvések közös vonása, hogy közösségek és csoportok intézményes elismerésért (*emancipáció*) folytatott küzdelme testesül meg bennük. E téren az európai történelmi fejlődés során kivételes mennyiségű tapasztalat halmozódott fel, ami napjainkban a *multi-level governance* tágabb gondolatkörében válik hasznosíthatóvá. Kivételes lehetőség, hogy az európai autonómiák hagyománya hozzájárulhat a jelenlegi nemzetközi rendszer egyik legfőbb kérdésének, a multinacionális államokat feszítő etnikai ellentétek mérsékléséhez.

IRODALOM

- Adamo, F. 1993, A városfejlődés válsága a 70-es évtizedben. In: Horváth, Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális kutatások Központja. Pécs. 203-219.
- Arisztotelész, 1984, *Politika*. Gondolat. Budapest.
- Bagnasco, A. 1977, *Tre Italie: la problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Il Mulino. Bologna.
- Bernard, H. J. 1983, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press. Cambridge, MA.
- Bibó, I. 1986, *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In: Bibó, I.: *Válogatott tanulmányok. 3. kötet*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 5-123.
- Brown, P. 1999, *Az európai kereszténység kialakulása 200-1000*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Constant, B. 1997, *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Dawson, C. 1932, *The Making of Europe. An Introduction to the History of European Unity*. Sheed and Ward. London.
- Dawson, C. é.n., *Európa születése*. Athenaeum. Budapest.
- Dente, B. 1993, *Az állam és a települések között – a régiók szerepe Olaszországban*. In: Horváth, Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális kutatások Központja. Pécs. 321-331.
- Ferenczy, E. – Hahn, I. – Maróti, E. 1992, *Az ókori Róma története*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Freeman, K. 1963, *Greek City-States*. Norton. New York.
- Fustel de Coulanges, N. D. 1956, *Ancient City: A Study on the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome*. Doubleday Anchor Book. New York.
- Gloviczki, Z. – Zsinka, L. 2014, *Nevelés és iskola az antik és középkori Európában*. Attraktor. Mária-Abesnyő.
- Guizot, F. 1867, *Az európai polgárosodás története*. Stolp Károly tulajdona. Pest.
- Hall, J. 1986, *Powers and Liberties: The Causes and the Consequences of the Rise of the West*. University of California Press. Berkeley.
- Hallam, H. 1860, *View of the State of Europe during the Middle Ages*. Murray. London.
- Havas, L. – Hegyi, W. Gy. – Szabó, E. 2007, *Római történelem*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Johnston, A. 1984, *Az archaikus Görögország*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Jones, A. 1964, *The Later Roman Empire*. Blackwell. Oxford.
- Katus, L. 2001, *A középkor története*. Pannonica – Rubicon. Budapest.
- Lafont, G. 1998, *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Landes, D. S. 1986, *Az elszabadult Prométheusz*. Gondolat. Budapest.
- Maine, H. S. 1988, *Az ősi jog*. Gondolat. Budapest.
- Maitland, F. 1961, *The Constitutional History of England*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Meier, C. 1990, *The Greek Discovery of Politics*. Harvard University Press. Cambridge. Mass.
- Myers, A. 1975, *Parliaments and Estates in Europe to 1789*. Harcourt. New York.
- Mullet, H. 1961, *Freedom in the Ancient World*. Harpers. New York.
- Németh, Gy. 1999, *A polisok világa*. Korona Kiadó. Budapest.
- Pounds, N. 1974, *An Economic History of Medieval Europe*. Longman. London.
- Pounds, N. 2005, *The Medieval City*. Greenwood Press. London.
- Ullmann, W. 1975, *Law and Politics in the Middle Ages*. Cornell University Press. New York.
- Weber, M. 1979a, *Gazdaságtörténet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Weber, M. 1979b, *Az antik társadalmak gazdasági elmélete*. In: Weber, M.: *Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. Budapest. 297-335.
- Zsinka, L. 2011, *Az európai történelem eszméje*. Grotius Könyvtár 6. Budapest.
- Zsinka, L. 2018, *Európa felemelkedése*. Typotex. Budapest.

BUNYEVÁCOKRÓL, MIVEL NINCSENEK, SZÓ SE ESSÉK¹

Obádovics J. Gyula² & Kulcsár László³

Bunjevac sam rođen čovik
Bunjevac sam odhranjen
Bunjevac ču ostat uvik
Dok ne budem sahranjen!⁴

Ej, bunjevci, na severu Bačke.
sačuvajte pisme bunjevačke.
pivajte ih još puno godina,
vaša j' grana mala al' je fina.
(Zvonko Bogdan)⁵

Absztrakt

A tanulmány azt bizonyítja, hogy a bunyevácok magyarországi mozgalma az önálló nemzetiségi státus elérésére nem egy horvát egységet megbontó kezdeményezés. Nem egy újonnan született nemzetiség kellemetlen vagy gyanús érdekérvényesítése, hanem a bunyevácok történelmi helyzetének rekonstrukcióját elérni kívánó törekvés. Még nem történt meg ennek a folyamatnak alapos elemzése sem történeti, sem politológiai, sem szociológiai megközelítésből. Véleményünk szerint ebben az esetben egy kulturális autonómia rekonstrukciójáról van szó, amely geopolitikai összefüggéseket is tartalmaz Magyarországon a nemzetiségi csoportok érdekérvényesítési küzdelmei mellett. A bunyevácok törekvései nemzeti autonómiájuk újra birtokbavételére az esetek nagy részében csak marginális érdeklődést váltott ki a többségi nemzet részéről. Ilyen esetekben az állam a kisebb feszültséget ígérő csoportok érdekérvényesítését fogadja el akkor is, ha az csoport történetileg és morálisan is erősen megkérdőjelezhető intézkedésekre támaszkodik.

Kulcsszavak: eltűnő, vagy eltüntetett nemzeti kisebbség, kulturális autonómia, nemzeti kisebbség, bunyevácok, kisebbségi politika.

1. (Könyves) Kálmán király után szabadon („*De strygis vero quae non sunt, nulla amplius questio fiat*”). Más forrás szerint „*De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat*”). Kálmán király intelve azonban csak a „strigákkal” kapcsolatban fogalmazódott meg, a „rendes” borsorkányokat a korabeli jog büntette.
2. Professzor Emeritus, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, jelenleg MATE.
3. Professzor Emeritus, Soproni Egyetem.
4. Bunyevácnak születtem, Bunyevácnak neveltek, Bunyevác maradok mindig, Mindaddig míg el nem temetnek! (bunyevác népdal, nem hivatalos fordítás)
5. Hej, észak Bácska bunyevácai, őrizték meg a bunyevác dalokat. Énekeljétek őket még sok évig, a ti ágatok kicsi ámde szép. (Zvonko Bogdan, Gara településről (Mo.) bunyevác-szerb származású dalszerző, népdalénekes. Nem hivatalos fordítás.)